

KOSÁRY DOMOKOS A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT ÉS AZ EURÓPA MOZGALOM MAGYAR TANÁCSA ÉLÉN

Pók Attila

a történelemtudományok kandidátusa,
a Magyar Történelmi Társulat főtükára
pok.attila@btk.mta.hu

Kosáry Domokos 1999 júniusától 2007 júliusáig volt a Magyar Történelmi Társulat elnöke, és 1990 júliusától 2001 júniusáig vezetete az Európa Mozgalom Magyar Tanácsát. Az 1867-es alakulása óta az egyik legrégebbi magyar civil szervezetként megszakítás nélkül működő társulat történetében ő volt a 18. elnök, elődei között volt az alapító Mikó Imre, Horváth Mihály, Klebelsberg Kunó, Andics Erzsébet, közvetlen elődje Diószegi István, utóda a társulatot máig vezető Orosz István. Az Európa Mozgalom Magyar Tanácsát ő alapította Antall József miniszterelnök kérésére, olyan szervezetként, amely Kohl kancellár és munkatársai javaslatára az első félhivatalos szervezeti lépés lehetett Magyarországnak az Európai Unió tagságához vezető hosszú útján. Itt Hámosi József, majd Kroó Norbert követte az elnöki székben. Mindkét esetben rendkívül erős köteleességtudata motiválta a felkérések elfogadásában, de a társulat elnöksége különös örömet jelentett és elégtétellel szolgált számára.

Kosáry és a Magyar Történelmi Társulat viszonyáról beszélve vissza kell nyúlnunk egy,

az elnökké választását ötven évvel megelőző eseményre. Különösen emlékezetes nap volt a társulat történetében 1949. október 14., amikor a társulati vitailés napirendjén az 1848–49-es szabadságharc bukásának katonai okai című téma szerepelt, és Sólyom László altábornagy, főelőadó mellett, akinek Kosáry Domokos egyik opponense volt, Andics Erzsébet, a társulat frissen megválasztott elnöke is kifejtette nézeteit. Az 1902-ben született, történelmi tanulmányait Bécsben és Moszkvában végzett Andics 1918 óta vett részt a kommunista mozgalomban, és miután 1945 januárjában hazatért szovjetunióbeli emigrációjából, vezető kommunista funkcionáriusként működött. Keményen megbírálta a nála tizenegy évvel fiatalabb Kosáryt, aki fiatal kora ellenére már nagy szakmai tekintély (a társulat alelnöke) és elismert közéleti személyiség is volt. *A Görgey-kérdés története* című, eredetileg Szekfű Gyulához 1936-ban doktori disszertációként írott könyvében (amit Andics feltételezése szerint Kosáry Gömbös Gyula felkérésére írt) Andics véleménye szerint hibát követett el, amikor nem minősítet-

te árulónak a hadvezért. Az ülést követően, Kosáry visszaemlékezése szerint, Andics felelősségre vonta, amiért a számára biztosított felszólalás keretei között nem fejtett ki önkritikát Görgeyvel kapcsolatos nézetei miatt. Kosáry erre emlékei szerint azt válaszolta, hogy tudatában van súlyos felelősségének, hiszen úgy érzi, hogy ha ő jobban látta volna el feladatát, Magyarország megnyerhette volna a szabadságharcot (legalábbis a történelemlapok lapjain...). Ez a megjegyzés nem javította a kettőjük közötti viszonyt, de a következő években Kosáryt amúgy is fokozatosan kiszorították a szakma központi intézményeiből, s ez mindig józan életszemléletének tükrében talán nem is volt teljesen ellenére.

Szakmai és közéleti pályája csúcsa, az akadémiai elnökség után, 1999-ben választották Kosáryt a társulat elnökévé, és ő ezt a pozíciót részben a társulat nagyszerű hagyományai (akkor már 132 éve vállalt szerepet a szakma érdekképviselésében, és közvetítette a társadalom felé a történettudományi kutatások újabb eredményeit), részben a társulati fórumokon öt fél évszázaddal korábban ért méltatlan bírálatok miatt közel akkora megtiszteltetésnek tekintette, mint akadémiai elnökségét. Döntésében az is szerepet játszott, hogy egész élete során kereste azokat az intézményes formákat, ahol közéleti hatást remélve mutathatta be kutatásainak eredményeit, és fejthette ki az aktuális közéleti kérdések történeti összefüggéseivel kapcsolatos álláspontját. Romsics Ignác főtükárral együtt igen intenzív munkába kezdtek. Bár az anyagi lehetőségek még csak nem is emlékeztettek például Klebelsberg Kunó elnökségének idejére, igyekeztek mind előadások, mind konferenciák és alkalmi kiadványok segítségével minél láthatóbbá tenni a társulat tevékenységét. Társulati elnökké választásának ötödik

évfordulóján, röviddel azután, hogy Magyarország csatlakozott az Európai Unióhoz, egy interjúban (Hovanyecz, 2004) arról beszélt, hogy a magyar történelem európai perspektívájú megítélése nehéz, de megkerülhetetlen feladat. Az interjúban kifejtett gondolatok plasztikusan mutatják azt a történetfelfogást, amelynek jegyében a társulatot is vezette.

Az Európai Unióhoz való csatlakozásunk ugyanis, Kosáry szerint, arra serkenti a történészeket, hogy megvizsgálják, vajon megfelelőképpen látja-e a magyar társadalom az európai közösséghez való tartozásunk mikéntjét. Ha ugyanis az európai értékeket a magyar történelemben egészen Szent Istvánig visszamenően érvényesnek minősítjük, akkor megfontolandó, hogy históriánk bizonyos mozzanatait nem másképpen kellene-e értékelnünk, mint ez ideig. Kosáry Domokos gyakran beszélt arról, hogy a józan ész általa képviselni kívánt szempontjait gyakran szorítja háttérbe a sértődöttségből fakadó zavartottság különben kitűnő szakembereknél is. Ezt a visszatekintést szolgálta például az a vita, amelyet a Magyar Történelmi Társulat Thököly Imre pályafutásáról rendezett. Amint Kosáry Domokos megállapította, helyénvaló figyelembe venni, mi volt a bolgárok véleménye a fejedelemlről. Eléggő kevésbé ismert ugyanis, hogy a törökök az ő elnyomásukat Thököly Imrere bízták. Ez is jelzi, hogy hajlamosak vagyunk a számunkra kényelmetlen történelmi tényeket figyelmen kívül hagyni. Itt is keményen, határozottan fogalmazott: ma sem tudja a magyar közvélemény jelentős része elfogadni, hogy Thököly Imre nagy politikai hibájának kell tekintenünk törekvését a független magyar fejedelemség megeremtésére. Tévedés minden olyan történelmi elképzelés, amely szerint az oszmán birodalommal ki lehetett volna egyezni. Éppígy hatal-

mas hiba volt Thököly részéről azt hinni, hogy a törökbarátság célravezető lehet a magyar függetlenség szempontjából. Innen nézve hamisak a párhuzamok Rákóczi és Thököly között. Rákóczi szabadsághős volt, aki az ellen a Habsburg-monarchia ellen lépett fel, amelyhez nekünk magyaroknak tartoznunk kellett. A fejedelem azonban nem azért kezdte meg küzdelmét, mert úgy vélte volna, hogy a török uralom jobb, mint az osztrák. Úgy gondolta, hogy az adottnál jobb feltételeket lehet elérni a Habsburg Birodalom keretein belül. Vajon melyik volt az a magyar mozgalom, amelyik elérte, hogy az angolok politikai tárgyalásokat folytassanak az érdekében Ausztriával? – tette fel a kérdést Kosáry professzori hangsúllyal. Rákóczi mozgalma volt ez. A Rákóczi-féle szabadságharc és a Thököly-féle mozgalom vagy a két emigráció egybemosása helytelen. Nem azért, mert Thököly jobb megvilágításba kerül általa, hanem, mert Rákóczi rosszabba. Azonban nem az a lényeg, hogy Thökölyt negatívan értékeljük, hanem az, hogy ne állítsunk hamis példaképeket a társadalom elé.

A Thököly-vita része volt a *Magyarország és az európai kultúra* című, sok érdeklődőt vonzó és éles vitákat is gerjesztő előadás- és vitasorozatnak, hasonlóan az évfordulókhoz kapcsolódó társulati ülésekhez, amelyeken a honfoglalás, Teleki Pál, Trianon, 1945 vagy a rendszerváltás akkor és ma is számos indulatot kiváltó témáit tűzték napirendre. Az ekkor már 91. évében járó társulati elnök hangsúlyozta, hogy szándékosan rendez a társulat olyan kérdésekről vitát, amelyek indulatokat keltenek. Mindazok, akik munkatársai voltak, tudják, tudták: Kosáry igen indulatosan tudott, mint itt is, érvelni amellett, hogy a magyar társadalomnak meg kell szabadulnia az indulatoktól. Sokszor elmondta: a törté-

nelmet nem tudjuk úgy megváltoztatni, hogy számunkra minél kedvezőbb legyen, olyan-nak kell tehát elfogadnunk, amilyen. Sikerral folytatták és újíították meg a társulat vidéki vándorgyűléseinek hagyományát, különösen sikeres volt a gyöngyösi Rákóczi-émlékülés 2004-ben. Az éves közgyűlések megnyitó beszédeiben Kosáry mindig határozottan lépett fel a magyar kultúrát és tudományt veszélyeztető nézetek, intézkedési tervek és meggondolatlanok minősített intézkedések ellen. Egyik legemlékezetesebb megszólalása a 2007-es tisztújító közgyűlésre esett, ahol Rainer Jánosnak az 1956-os forradalom 50. évfordulója alkalmából megjelent művek, konferenciák tudományos mérlegét megvonnó előadása előtt igen hosszan beszélt a mohácsi katasztrófáról, a külső segítség hiányáról, a politikai elit széthúzásáról, így üzenve történészeknek és nem történészeknek utolsó társulati elnöki szereplésével. (Ormos 2009)

Kosáry Domokostól nem állt távol a diplomácia világa, 1956-ban, egyes források szerint, a Nagy Imre kormány képviselője lett volna. Az ilyen jellegű szerepvállalására azonban 1990-ig kellett várnia, amikor Antall József miniszterelnök felkérte az Európa Mozgalom Magyar Tanácsa elnökségének elvállalására. Az Európa Mozgalom Winston Churchill kezdeményezésére Hágában, 1948 májusában, az első Európa Kongresszuson alakult, abban az évben, amikor világossá vált Európa politikai kettéosztása. Nyugat-Európa elkövetkező évtizedeit az Európai Újjáépítési Program, Kelet-Európa jövőjét a szovjet modell bevezetése határozta meg. Evvel dacolva a kongresszus a II. világháború utáni első nemzetközi értelmiségi fórumként tűzte ki célul az európai politikai, gazdasági és kulturális integráció megindítását. A moz-

galomnak fontos szerepe volt az Európai Közösség, az Európa Tanács, az Európa Parlament létrehozásában, az Európai Emberjogi Konvenció kidolgozásában.

A brüsszeli székhelyű nem kormányközi szervezet, amelynek elnöke ekkor a spanyol szocialista politikus Enrique Baron Crespo volt, később, Kosáry itteni tevékenysége idején, többek között a konzervatív spanyol José Maria Gil-Robles, Giscard d'Estaing volt francia és Marios Soares volt portugál elnök töltötték be ezt a tisztséget. Az Európa Mozgalom az egyes országokban működő nemzeti tanácsok és különböző európai nemzeti kormányzati szervezetek munkájának koordinálása révén fejté ki tevékenységét. Kelet-Közép-Európában először a magyar tanács alakult meg. Szervezését a mozgalom akkori nemzetközi elnökének felkérésére Antall József kezdte meg 1989 nyarán. Az Európa Mozgalom végrehajtó bizottsága 1989 őszén Antall Józsefet választotta meg rendkívüli alelnökének, és ő kapott lehetőséget az Európa Mozgalom Magyar Tanácsa megalakításának előkészítésére is. Miniszterelnökké válása után, 1990 nyarán, Antall József Kosáry Domokosnak adta át ezt a feladatot, aki folytatta a munkát. Antall József javaslatára a tanácsban együttműködő szervezetek képviselőinek első közgyűlése 1990. július 5-én Kosáryt választotta a tanács elnökévé. Magyarország számára nagy elismerést jelentett, hogy 1991-ben Budapesten fogadhatta az Európa Mozgalom kongresszusát. Ez volt az első alkalom, hogy ilyen szintű és jelentőségű összeurópai kongresszust tartottak Európa keleti felében. A kontinens keleti és nyugati országainak magas rangú politikusi és társadalmi mozgalmainak képviselői először szembesültek az európai egység érdekében együttesen elvégzendő feladatokkal. Államfők,

miniszterelnökök, miniszterek körében ugyanolyan otthonosan mozgott itt Kosáry Domokos, mint később az angol királynő vagy a pápa társaságában (minderről részletesen: Asbóth, 2009).

Az Európa Mozgalom Magyar Tanácsának keretei között együttműködő kisebb és nagyobb magyar társadalmi szervezetek, intézmények fő célja az volt, hogy társadalmi kapcsolatok mozgósításával segítsék azt a folyamatot, aminek eredményeképpen Magyarország az Európai Unió tagja lehetett. Számos hazai és nemzetközi rendezvénnyel próbált a Tanács fórumot teremteni arra, hogy a magyar társadalom különböző csoportjai tárgyyszerű információk alapján mérlegelhessék az integráció előnyeit és kockázatait. A legjelentősebb ilyen 1991 óta minden évben (felváltva Németországban és Magyarországon) ismétlődő rendezvénysorozat a Német–Magyar Fórum. A sorozat első eseményére 1991 júniusában az Európa Mozgalom Magyar és Német Tanácsának kezdeményezésére, Antall József és Helmut Kohl akkori kormányfők támogatásával került sor a Magyar Tudományos Akadémia épületében. Kosáry a Magyar Tudományos Akadémia és az Európa Mozgalom Magyar Tanácsa elnökeként fogadta a német vendégeket, közöttük Hans-Dietrich Genscher külügyminisztert. Az elmúlt két évtized során a Magyar–Német Fórum a két ország közötti legtagabb értelemben vett társadalmi kapcsolatok egyik legfontosabb intézményévé vált. Állam- és kormányfők, számos miniszter, mindkét ország gazdasági, politikai és kulturális életének neves személyiségei (száz-százötven közötti létszám-ban) vesznek részt ezen a rendezvényen. Kosáry Domokos elnökségének évtizede alatt a fórum valamennyi ülésén magyar részről elnökölt, érdemi kérdésekkel foglalkozó beszé-

deket mondott. Részt vett a nem könnyű előkészítő beszélgetéseken: mi legyen egy-egy évben a fő téma, hogyan biztosítható az előadók közötti politikai egyensúly s miből finanszírozható az egész vállalkozás? A fórum dokumentumaiban meghirdetett célja, hogy a résztvevők nyílt párbeszédben vitathassák meg a két ország társadalmi és gazdasági fejlődésének aktuális kérdéseit és olyan közös válaszokat fogalmazzanak meg, amelyek mérlegelik az európai integráció szempontjait is. Ezért vettek részt majd minden fórumon az EU felelős vezetői is. Mind a német vezetővel, így például a német tanácsot sok évig vezető Otto Wolf von Amerongen-nel, az egyik leggazdagabb és legbefolyásosabb német üzletemberrel, mind a magas rangú európai uniós politikussal nagyon jó személyes kapcsolatokat alakított ki. Kosáry elnöksége idején három alkalommal rendezett az Európa Mozgalom Magyar Tanácsa hasonló fórumot az Európa Mozgalom Holland Tanácsával is. Az elnökségből való visszavonulása után is támogatta a Magyar Tanács munkáját, így például részt vett annak a nyilatkozatnak a kidolgozásában, amelyet a Magyarország EU csatlakozását megelőző évben az Európa Mozgalom Magyar Tanácsa adott ki. Befejezésül ebből idézek:

„Mi, az e szervezet keretei között együttműködő értelmiségiek nem gondoljuk, nem gondolhatjuk, hogy tévedhetetlen biztonság-

gal igazodunk el a társulási szerződés szöveg-tengerében. Ma még nem ismerhetjük eljövendő európai uniós nemzeti életünk valamennyi előnyét és problémáját. Tudjuk és tudatjuk azonban, hogy történelmünk csillagórához érkezett: olyan európai intézményrendszer részévé válhatunk, amely biztonságot ad és az emberi méltóság védelmét eddigi teljesítményével garantálja. Kötelezőnek érezzük magunkra Babits Mihály intését: »Milyen önbizalommal, mennyi biztonsággal kell bírni annak, aki mélyebb tanulmány nélkül mer politizálni ma, amikor a legkisebb kérdés is valóságos útvesztője a látszatoknak és veszedelmeknek!

Ha ezt a biztonságot érzi magában az író: lépjen ki! De akkor se feledje igazi feladatát, ami nem politikai, hanem erkölcsi. És ne feledje, hogy mindig több szolgálatot tesz a kormányosnak, ha a sarkcsillagra mutat, mint ha... talán egy délibábra!»¹

Kosáry Domokos mind a Magyar Történelmi Társulatban, mind az Európa Mozgalom Magyar Tanácsában végzett munkája során mindig a sarkcsillagra figyelve próbálta a napi feladatokat intézni, a múltat kutatva a jövőt kereste és építette.

¹ Európa Mozgalom Magyar Tanácsának irattára, 2003.

Kulcsszavak: *Európa Mozgalom Magyar Tanácsa, Kosáry Domokos, Magyar Történelmi Társulat*

toktól: Interjú Kosáry Domokossal. *Népszabadság*, szeptember 14.

Ormos Mária (2009): Szubjektív emlékezés egy jóbarátára. In: Ferch Magda – Ormos Mária (szerk.): *Hommage á Kosáry Domokos*. Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia, Budapest, 157–161.
Hovanyecz László (2004): Megszabadulni az indulá-

Tanulmány

HETVENÉVES LABORATÓRIUM LOS ALAMOS ÉS „LOS ARZAMAS”

Hargittai István

az MTA rendes tagja,
Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
istvan.hargittai@gmail.com

2013. június 12-én a Los Alamos Nemzeti Laboratórium fennállása hetvenedik évfordulójának tiszteletére a Bradbury Tudományos Múzeumban rendezett megemlékezésen, felkérésre, előadást tartottam. Ennek az előadásnak néhány vonatkozásáról számolok be ebben az írásban, amely abban is különbözik az előadástól, hogy nem használja annak gazdag képanyagát.

Mint ismeretes, Los Alamos volt az amerikai atombomba kifejlesztésére indított Manhattan-terv befejező szakasza, a két első atombomba elkészítésének színhelye. A II. világháborút követő években itt fejlesztették ki az első hidrogénbombát. Azóta kevésbé látványos haditechnikai fejlesztésekkel, valamint a korszerű tudomány számos polgári, köztük orvosi alkalmazásával foglalkozik a laboratórium, ahol ma is sok ezer kutató dolgozik.

A felkérés értelmében előadásomban elsősorban az európai és különösen a magyar vonatkozású részvétellel, valamint Los Alamos szovjet megfelelője, Arzamasz-16 induló időszakával foglalkoztam. Az előadás hivatalos címe *Early History of Los Alamos and*

Arzamas-16 volt, de nem hivatalosan „Los Alamos and »Los Arzamas»” címmel emlegettük. A „Los Arzamas” kifejezés a szovjet-orosz laboratórium munkatársaitól származik, akik tréfásan gyakran így hivatkoztak a munkahelyükre.

A Manhattan-terv elindításában és kiteljesítésében a magyar emigráns tudósok jelentős szerepet játszottak. Általában hajlamosak vagyunk a világ tudományában játszott magyar részvétel túlértékelésére, de ebben az esetben nincs szó túlzásról. A „marslakók” kifejezéssel a Manhattan-tervben részt vevő magyar fizikusokat illették. Azokra a zsidó-magyar-amerikai tudósokra vonatkozott, akik a Horthy-korszak antiszemita és kilátástalan hazai körülményei elől előbb Németországba, majd a náciizmus európai térhódítása nyomán az Egyesült Államokba távoztak.

Ez azonban a „marslakók” jellemzésének csak az egyik fele. A másik fele az, hogy Amerikában tehetségükkel és tevékenységükkel a II. világháború alatt és ezt követően, a hidegháború idején a demokratikus, szabad világ védelmét szolgálták. Ezt fontos hangsú-